

УДК 343.6:349.2-052

*О.С. Козерацька, ст. вкл.
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
кафедра кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 2А26, Одеса, 65058, Україна*

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ ПРАЦІ

Порушення правил охорони праці – злочин, в здійсненні якого винні, як правило, двоє або більше осіб. Однією з умов правильного вживання закону про кримінальну відповідальність за злочин в області охорони праці є належне визначення кола осіб, які можуть бути суб'єктом порушення правил охорони праці, а також ознак, що дозволяють встановити конкретну особу, відповідальну за цей злочин. Метою нашого дослідження є визначення основних напрямків підвищення ефективності кримінальної відповідальності за порушення правил охорони праці шляхом вивчення судової практики, кримінально-правової літератури і напрацювань на цій основі рекомендацій щодо подальшого вдосконалення кримінально-правових засобів боротьби із порушенням правил охорони праці.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *суб'єкт злочину спеціальний, законодавство про охорону праці, склад злочину, кримінальна відповідальність, розподіли обов'язків між декількома особами, компетентності вищестоящих керівників організації.*

Невід'ємною складовою державної політики у сфері промислової безпеки та охорони праці є створення умов праці для людини за принципом пріоритетності її життя та здоров'я. Незважаючи на зусилля, що докладають країни світового співтовариства задля поліпшення умов і безпеки праці на виробництві, докорінного перелому у цій сфері ще не відбулося.

За останніми оцінками міжнародної організації праці, щорічно в світі від нещасних випадків на виробництві та профзахворювань гине понад 2,2 млн. працівників, а за даними Європейського Союзу на 100 тис. працівників припадає 5 372 випадків захворювань на виробництві. Беручи до уваги факти неповної зайнятості населення у багатьох країнах світу, зростаючу кількість працівників-мігрантів та незареєстрованих працівників неформального сектору економіки, число пов'язаних з роботою травмувань і профзахворювань може досягти сьогодні 208—210 млн. випадків на рік.

Згідно з обліковими даними, за 2006 рік в Україні на виробництві сталося майже 19 тис. випадків травмування працівників, з них 1077 — зі смертельними наслідками. Рівень ризику загибелі або травмування працівників у розрахунку на 100 тис. працюючих залишається у декілька разів вищим, ніж у інших розвинених країнах світу.

Реалізація конституційного права громадян на охорону їх життя і здоров'я у процесі трудової діяльності поряд з іншими законодавчими та нормативними актами регулюється Законом від 14 жовтня 1992 р. № 2694-ХІІ «Про охорону праці» (далі — Закон № 2694-ХІІ). У ч. 1 ст. 6 цього Закону сказано, що умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам законодавства. Його дія поширюється на всі підприємства, установи, організації незалежно від форм власності та видів діяльності, а також на всіх громадян, які працюють або залучені до праці на цих підприємствах [1].

У ст. 44 Закону № 2694-ХІІ встановлено, що працівники, винні у порушенні законодавства про охорону праці, несуть кримінальну, адміністративну, дисциплінарну чи матеріальну відповідальність згідно з чинним законодавством [1]. Зміцнення трудової і виробничої дисципліни на підприємствах, в установах та організаціях, зниження рівня можливості виникнення небезпечних та шкідливих виробничих факторів залежить і від судів, які розглядають кримінальні справи про порушення правил охорони праці.

За статистичними даними у 2005 р. суди України з постановленням вироку розглянули 191 кримінальну справу, у 2004 р. — 244, за якими засуджено відповідно 200 і 247 осіб. Найбільше справ стосувалося порушення правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпечкою, відповідальність за яке передбачена у ст. 272 Кримінального кодексу України (далі — КК) — відповідно 123 та 151 справа. Не надходили на розгляд судів справи про злочини, склад яких передбачений ст. 274 КК, — порушення правил ядерної або радіаційної безпеки.

За злочини вказаної категорії суди призначили такі види покарання: позбавлення волі -1, обмеження волі -7, виправні роботи -21, штраф -41.

Від відбування покарання з випробуванням відповідно до ст. 75 КК звільнено 111 осіб. Додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю суди застосували до 37 осіб. Стосовно 30 засуджених покарання призначено із застосуванням ст. 69 КК [2].

Однією з умов правильного вживання закону про кримінальну відповідальність за злочин в галузі охорони праці є належне визначення кола осіб, які можуть бути суб'єктом порушення правил охорони праці, а також ознак, що дозволяють встановити конкретну особу, відповідальну за даний злочин. Багато вчених (А.Б. Сахаров [3, 104-133] і ін.) відзначають, що найпроблематичнішим для юридичного аналізу представляється такий елемент складу злочину, що вивчається як суб'єкт.

Суб'єкт складу злочину, що досліджується, — спеціальний, ознаки якого прямо вказані у диспозиції ч. 1 ст. 271 КК України, — це службова особа підприємства, установи, організації або громадянин — суб'єкт підприємницької діяльності, на яку покладені обов'язки по дотриманню вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці. Враховуючи, що дана норма є бланкетною, тільки звернення до норми Кримінального кодексу недостатньо, необхідний також аналіз положень, що містяться у відомчих нормативних актах: правилах, інструкціях, наказах, які визначають коло

повноважень тих або інших підприємств, установ і організацій, що служать, або інші особливі властивості суб'єкта.

Суб'єкт зазначених злочинів спеціальний, його ознаки викладені у п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 10 жовтня 1982 р. № 6 «Про судову практику в справах, пов'язаних із порушеннями вимог законодавства про охорону праці» (далі — Постанова від 10 жовтня 1982 р. № 6).

У цьому акті розрізняються особи, що підлягають відповідальності за ст. 271 КК, на дві категорії:

- 1) посадові особи підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності;
- 2) громадяни — власники підприємств або уповноважені ними особи, на яких законом чи на підставі наказу, посадової інструкції, спеціального розпорядження безпосередньо покладено обов'язок забезпечувати додержання вимог законодавства про охорону праці [4, 91].

Як вже наголошувалося, суб'єкт порушення правил охорони праці — найскладніший елемент складу злочину, що досліджується. Чинні спеціальні відомчі акти допускають покладання обов'язків з дотримання правил охорони праці на декількох осіб. Наприклад, відповідно до Кодексу законів про працю України обов'язки із забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці покладені на власника або уповноважений ним орган (ст. 153) [5, 687] та на працівника, який зобов'язаний виконувати вимоги нормативних актів про охорону праці (ст. 159) [5, 713].

Таким чином, на підприємстві, як правило, за дотримання правил охорони праці відповідає ціла низка осіб: починаючи від керівника і його заступника і закінчуючи майстром або бригадиром тощо. Теоретично у діях кожного з них у тій або іншій ситуації можна узледити порушення правил охорони праці. При цьому на практиці відбувається «розпилування» кримінальної відповідальності, що призводить до припинення кримінальних справ за відсутністю складу злочину у діях конкретних осіб або припинення кримінальної справи за невстановленням особи, яка підлягає притягненню як обвинувачена, з подальшим припиненням справи у зв'язку із закінченням строків давності. У зв'язку із цим вимагає рішення проблема кваліфікації дій двох і більше осіб, винних у порушенні правил охорони праці, залежно від рівня їх підлеглості і обсягу обов'язків, покладених на них відповідними актами.

Для кваліфікації дій декількох осіб у справах про порушення правил охорони праці необхідно досліджувати коло питань, що стосуються суб'єкта злочину, нормативно-правових актів у сфері забезпечення безпечних умов праці, розподіли обов'язків між декількома особами, компетентності вищестоящих керівників організації.

Перш за все для встановлення особи, винної у порушенні правил охорони праці, необхідно визначити, чи відповідає вона встановленим законом ознакам суб'єкта відповідного злочину. Суб'єкт складу злочину, що вивчається, спеціальний — особа, яка володіє разом з обов'язковими і додатковими ознаками. Диспозиція ч. 1 ст. 271 КК як такі ознаки називає наявність покладених обов'язків щодо забезпечення дотримання вимог законодавства про охорону праці.

Крім того, для встановлення особи, на яку безпосередньо покладений обов'язок з дотримання правил охорони праці, необхідно звернутися до від-

повідних документів. Обов'язки конкретної особи забезпечувати безпеку виробництва робіт звичайно закріплюються у наказі керівника підприємства, у посадовій інструкції, правилах з охорони праці, трудовому договорі й інших документах, встановлення яких допомагає правильно визначити належного суб'єкта. Проте названі документи не завжди з достатньою чіткістю вирішують це питання. Як правило, це пов'язано з тим, що нормативні акти, які передбачають покладання на ту або іншу особу обов'язків з дотримання правил охорони праці, можуть посилати до інших законодавчих або підзаконних нормативних актів.

Слід зазначити, що у самих правилах не завжди називаються конкретні особи, відповідальні за охорону праці на певній виробничій ділянці. У цьому випадку, як правило, відсутня необхідна чіткість при розподілі обов'язків з охорони праці. Тому, на нашу думку, у такій ситуації відповідальною повинна бути визнана особа, яка в умовах даного підприємства або установи була уповноважена на видання відповідного наказу, інструкції, правил – директор, головний інженер, тобто керівник організації. При вирішенні цього питання необхідно враховувати також положення ст. 13 Закону № 2694-ХІІ про те, що основним обов'язком роботодавця є створення на робочому місці у кожному структурному підрозділі умови праці відповідно до нормативно-правових актів, а також забезпечити додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці [1].

Встановлення особи, на яку було покладено обов'язок щодо забезпечення порушень правил охорони праці, ще не означає визнання його відповідальним за це порушення і не передвирішує питання про суб'єкта цього злочину. Як вже наголошувалося, специфікою суб'єкта порушення правил охорони праці є законним чином покладений обов'язок з охорони праці. Фактичне виконання таких функцій без спеціального розпорядження не може розцінюватися як факт законного покладання обов'язку в галузі охорони праці. Проте на практиці часто зустрічаються випадки, коли особа, відповідальна за забезпечення безпечних умов праці, доручає свої обов'язки в області охорони праці іншій особі або рядовому працівнику, і останні допускають порушення правил охорони праці. Питання про відповідальність вказаних осіб повинне розв'язуватися таким чином. Особа, на яку покладені обов'язки із забезпечення безпеки умов праці, несе відповідальність за ст. 271 КК України, оскільки вона не виконала покладених на неї правилами охорони праці і відповідним наказом обов'язків з охорони праці. Рядові працівники несуть відповідальність за необережні злочини проти особи.

Розглядаючи проблему кваліфікації порушення правил охорони праці декількома особами, необхідно враховувати і ту особливість, що суб'єктами складу злочину, що аналізується, частіше за все виступають начальники цехів і їхні заступники, начальники і заступники начальників змін, виконавці, майстри, технологи, механіки цехів, головні механіки і головні інженери підприємств.

У даному випадку є типовою ситуація, коли один суб'єкт – особа, на яку покладені обов'язки з дотримання правил охорони праці (спеціальний суб'єкт), а другий – вищестоящий керівник, зобов'язаний забезпечувати безпечні умови і охорону праці в організації в цілому.

У рамках цієї ситуації вже давно існує проблема залучення до відповід-

дальності за ст. 271 КК керівників організацій. У теорії кримінального права (В. А. Широков [6, 27-29], А. Б. Сахаров [3, 126], Н. А. Лопашенко [7, 27]) і у судово-слідчій практиці із цього приводу склалися певні принципи залучення вказаних осіб до відповідальності, якщо вони:

- не забезпечили умов, за яких безпосередні керівники окремих ділянок робіт фактично могли б здійснити покладені на них обов'язки з охорони праці, не розробили належних інструкцій і правил, допустили до виробництва робіт некомпетентних осіб, не виконали необхідних організаційних заходів щодо охорони праці (не забезпечили професійного навчання робітників і осіб адміністративно-технічного персоналу тощо);
- не вжили заходів проти явно відомого їм порушення правил охорони праці вищестоячими керівниками або спільно з ними припустилися подібного порушення;
- узяли на себе безпосереднє керівництво окремими видами робіт або фактично дали робітникам вказівки або розпорядження, що суперечать правилам охорони праці.

Таким чином, створення необхідних умов виконання правил із забезпечення безпечних умов праці іншими особами – обов'язковий елемент діяльності керівника підприємства. Незабезпечення цих умов при настанні вказаних у законі наслідків повинно привести до кримінальної відповідальності за ст. 271 КК. Проте, як показує судова практика, вищестоящі керівники організації до відповідальності, як правило, не притягуються.

За підсумками узагальнення практики розгляду судами кримінальних справ про злочини, пов'язані з порушенням вимог законодавства про охорону праці, яке було підготовлено суддею Верховного Суду України у відставці Самелюком П.О. та головним консультантом управління вивчення та узагальнення судової практики Іщенко О.С., недоліком досудового слідства і судового розгляду справ зазначеної категорії є те, що в них не було з'ясовано, як у цілому поставлено роботу з охорони праці на підприємствах, де стався нещасний випадок. Слідчі і суди також не з'ясовували, чи допускав обвинувачений (підсудний) порушення правил охорони праці до нещасного випадку, чи притягався він за це до відповідальності, чи давалися розпорядження про ліквідацію порушень, хоча за матеріалами кримінальних справ, зокрема за актами спеціального розслідування територіальних управлінь Держіспромнагляду України на підприємствах, де були вчинені злочини, виявлено, що мали місце порушення законодавства про охорону праці та інших нормативних актів із безпеки виробництва, які й призвели до травмування або загибелі людей [2].

Статтею 188-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачена адміністративна відповідальність за невиконання законних вимог посадовців органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади по нагляду за охороною праці щодо усунення порушень законодавства про охорону праці або створення перешкод для діяльності цих органів [8, 153]. Кримінальна відповідальність за невиконання розпоряджень органів, що здійснюють державний контроль і нагляд за дотриманням вимог охорони праці, не передбачена. Керівники організацій і особливо суб'єкти підприємницької діяльності, що використовують найману працю, при цьому нерідко допускають злісне невиконання розпоряджень відповідних органів у

